

## Lättvandrad naturguidning vid Tyresö Slott 20 februari 2024

Martina Kiibus

Rubriken för guidningen var Tyresö slottspark i vinterskrud. Tyvärr hade den mesta snön försvunnit, men träden var ju avlövide, dvs i vinterskrud. Det var lite halt på sina håll men jag hade med broddar till utlåning så det gick bra. Det var närmare 50 anmälda men det blev flera sena avhopp så jag gjorde ett litet överintag så att alla kunde komma med. Det innebär att vi landade på 38 deltagare. De som kom med på sluttampen var så glada för att de fick chans att komma med. Tio var helt, två var nya för i år och övriga hade varit med en eller flera gånger tidigare. Information via vänner, program från tidigare guidningar, Mitt i Tyresö och hemsidan. Alder från ca 40 och uppåt.

Efter att jag hade introducerat guidningen tog vi oss upp mot Prinsvillan. Vid Follbrinksströmmen berättade jag om Tyresös tre strömmar och den industri som funnits vid Follbrinksströmmen. Det var fullt av färsk bävergnag så jag berättade lite om bävern som skapare av våtmarker och hur viktigt det är med våtmarker i landskapet. Så tog vi oss upp till Lilla Tyresö där jag berättade om husens historia. Vi tittade också på grunden av den gamla borgen.

Ett tema för dagen var hur man kan känna igen träden på vintern, som jag lanserat under begreppet knoppsafari. Slottsparken är en ypperlig miljö i det avseendet med alla sina lövträd. Många av lövträden är dessutom gamla och grovstammiga, så vi pratade om att parken – trots att det är en anlagd miljö – har rätt höga naturvärden, betydligt högre än i en granplantering...

Dagens första träd var den ståtliga asken vid Prinsvillan, som är lätt att lära sig med sina svarta knoppar (Aska Svart)\*. Eller Alltid Svarta Knoppar (=ask). Området kring Tyresö Slott hyser Tyresös största förekomst av grovstammiga askar. Berättade om askens användning förr och dess betydelse i den gamla nordiska mytologin.

Gick vidare till den fina fågelmatningen halvvägs ner mot ån. Hade med ett par kikare till utlåning. Det var lite mulet och inte superbra drag men vi såg ändå en hel del. Som talgoxe, blåmes, gråsiska, nötväcka, grönsiska, pilfink och koltrast. Berättade om de olika småfågelnas och deras särdrag. Som talgoxhannarnas breda svarta slipsar som de visar upp för att locka honor, de vaksamma blåmesarna som ofta är de första att upptäcka faror på fågelbordet, de kräsna nötväckorna som bara ska ha de bästa fröna och sprätter iväg alla andra. Nötväckorna är de enda fåglarna i Sverige som kan klättra nerför trädstammar tack vare sina kraftiga bakklor, vilket vi också såg.

Vid den årliga fågelbordsräkningen brukar talgoxe alltid toppa som vår vanligaste vinterfågel, så även i år. Blåmesen brukar ligga tvåa men i år blev den nerputtad till tredjeplats av gråsiskan. Den och grönsiskan är så kallade invasionsfåglar som varierar mycket i antal från år till år beroende på tillgången på föda. I gråsiskans fall är det tillgången på björkfrön som är avgörande, för grönsiskan är det grankottefrön. Hade med mig fina fågelböcker med fina illustrationer så deltagarna kunde se hur fåglarna såg ut på lite närmare håll.

Häriifrån gick vi vidare till den lilla bron över strömmen. Här kantas strömmen av grovstammiga alar. Slottsparken har för Stockholms län ovanligt många grova alar, vilket är ytterligare ett mått på parkens höga naturvärden trots att det är en anlagd miljö. Alen känns igen på sina små kottar (som är utmärkta vinterskafferier för många småfåglar, som t ex grönsiska),

växtplatsen (vid vatten) och de gråviolettera knopparna (Violetta A1). Visade boken "Trädens knoppar" som är upphovet till namnen på de olika knopparna, som t ex Violetta A1. Vi pratade om att det är så mycket lättare att lära sig något om man får hänga upp det på en ramsa eller sång. Berättade också om Tyresåns sjösystem och att vattnet som flödar ut här kommer ända från Huddinge och Botkyrka.

Tog oss uppför backen till en fantastisk grovstammig ek. Uppmanade alla att gå nära eken och verkligen känna hur stor och imponerande den är. Några ville mäta omkretsen genom att tillsammans omfatta eken, det gick åt åtta personer! När det gäller eken så är det snarare växtsättet och den veckade barken än knopparna som gör att man kan känna igen den även utan blad. I "Trädens knoppar" liknas ekens knoppar vid papiljotter; Eka papiljott. Även när det gäller ekar så har slottsparken flest grovstammiga träd i Tyresö. Pratade om ekens betydelse för den biologiska mångfalden och vad som hotar ekarna idag. Bristen på hagmarker gör att ekarna hotas av igenväxning och därmed drabbas också alla djur och växter som lever i och på eken. Det var så mysigt för deltagarna ville verkligen stanna upp, ta in och låta sig förundras av eken. En deltagare visade ekens pinnar som ser ut som att den har beskurit sig själv. Hon berättade också om ekkistor som användes i bronsåldersgravar i Danmark och som gjorde att man kunde hitta välbevarade kläder i dessa gravar.

Gick vidare i slottsparken fram till en minnessten. Blickade ner mot och berättade om den gamla skogvaktarbostaden Åliden, minneskapellet som den sista slottsägaren Claes Lagergren lät uppföra efter sin första hustru Caroline Russell och minnesstenen som restes till minne av ett besök från en kardinal 1923. Claes Lagergren blev katolik och påvligt sändebud (markis), lite ironiskt med tanke på att Gabriel Oxenstierna som lät uppföra slottet levde på stormaktstiden då man krigade mot katolicismen i Europa.

Nästa träd var en lind, med dess röda knoppar (Linda rödvante). Linden kan man också känna igen på dess knotiga stam och många sidoskott. Visade lindens frön med deras små fallskärmar som är till hjälp när fröna ska spridas med vinden. Det var så kul för deltagarna ville verkligen gå fram och titta på alla knoppar och studera dem för att kunna lära sig se skillnad på de olika knopparna.

Fortsatte upp i parken till en hästkastanj. Kastanjen har stora, köttiga lite sötklibbiga knoppar (Jätten Kastanj). Uppmanade deltagarna att känna på dem och gärna slicka på dem också. Berättade att knoppens socker är ett slags frostskyddsmedel som sänker fryspunkten och därmed skyddar vattnet i knopparna från att frysa och spränga sönder cellerna.

Före bron till Notholmen repeterade vi ask och beundrade ytterligare några mäktiga alar. En av alarna är flerstammig och har som en ihålig stol en bit upp. På Notholmen berättade jag om holmens historia och fisket. Och att på Prins Eugens tid åt de färsk strömming från Östersjöns varannan dag, vilket inte går idag pga de höga halterna av olika miljögifter, som binds till fett i de feta strömmingarna. Dessutom kommer trålare från Västerhavet och dammsuger våra vatten på strömming som sedan mals ner och blir till laxmat. Så när vi köper icke-ekologisk norsk odlad lax är det stor risk att den ätit av Östersjöns strömmingar och på så sätt anrikas miljögifterna ännu mer.

Vi gick ut på bryggan och pratade om Kalvfjärden och Östersjön. I det gamla skärgårdsjordbruket räckte hemmaön ofta inte räckte till för bete och ängsslåtter utan man fick ha särskilda betesholmar, ängs- och vassöar. Namnet Kalvfjärden antyder att korna simmade hem över fjärden när det var dags för mjölkning.

Östersjön är världens största brackvattenhav och ett väldigt ungt hav vilket gjort att det är få arter som hunnit anpassa sig till den speciella salthalten. Med påföljd att Östersjön är artfattigt och att många arter lever på gränsen av vad de klarar. Därför är Östersjön så känsligt för miljöpåverkan. Ett av de stora miljöproblemen är övergödningen, där de främsta källorna är utsläpp från vägtrafiken och jordbruken. Där vi alla kan minska vårt bidrag genom att äta mer ekologisk mat och undvika bilåkning. Men även fritidsbåtarna bidrar till övergödningen med sitt utsläpp av urin. Visade båttoalettömningsstationer där de istället kan tömma sina toaletter och därmed minska belastningen på Östersjön.

Så gick vi till ett lärkträd, som liksom lövträden faller sina barr på vintern till skillnad från gran och tall. Det beror på att den saknar gran- och tallbarrens vaxskikt som skyddar mot uttorkning. Vintern är ju vår torrperiod när marken fryser, vilket gör att träden faller sina löv för att inte tappa för mycket vätska genom löven. Lärkträden kan man känna igen på växtsättet, att de ser ut som granar och att de har ägggrunda kottar som sitter fast direkt på grenarna.

Invid lärkträdet stod en hägg som har vassa knoppar. Om man skrapar lite på barken kan man också känna att den doftar bittermandel vilket är typiskt för häggen. Även häggens blad doftar bittermandel, något som är giftigt i större mängder. Därför åt inte korna av häggblad, till skillnad från både ask och lind vars löv ofta fick dryga ut ängshöet.

På Notholmen stannade vi för att fika. Efter pausen berättade jag om en relativt ny amerikansk studie som publicerades i Nature för ett par år sedan om hur fåglar kommunicerar och varnar varandra för faror. I kort handlar det om att nötväckor har olika varningsläten om det är talltitan som de fått informationen av eller om det är en förstahandsuppgift. Alltså – var som nötväcken! Var källkritisk och sprid inte information vidare utan att ange källa!

Berättade också om skäggmesen som har syns i vassruggarna runt Notholmen under vintern. De har fått sitt namn av att de har som slokmustascher och är nykomlingar i vår fauna. De tål inte kalla vintrar så att de numera syns på milda vintrar visar ju på att vi fått ett varmare klimat. De är otroliga när det gäller förökning. Ett par kan få tre kullar samma sommar. Det är till och med så att den första kullen hinner få egna barn under samma sommar. Vi gick tillbaka längs vasskanten och spanade ifall vi mot förmodan skulle få se en liten skäggmes, men inga fynd.

Så gick vi tillbaka in i slottsparken till en bok som känns igen på sin släta gråa stam, de små bokollonhättorna, de tredelade bokollonen och dess långa smala knoppar (Långe Boke). Berättade om hur vi använder och har använt boken. Att ordet bokstav kommer av att vikingarna ristade sina runor som också kallas stavar i bokträ eftersom det var så slätt och lätt att rista i. Berättade också om den gamla lagen (som fortfarande gäller) ”Huru svin må i ollonskog släppas”, som handlar om hur man förvaltar gemensamma resurser.

Fortsatte upp i hasselallén. Hasseln känns ju lättast igen på sitt strutformiga växtsätt, men även på de runda knopparna där grenarna under knopparna är håriga (Skäggige Hassel). Pratade om hasselns betydelse i det gamla bondesamhället och att nötterna inte ingår i allemansrätten. Visade en bild på de söta små hasselblommorna som man kan börja spana efter om någon månad eller så.

Tittade på en halvt nedbruten låga av ek, som var full av härlig mulm och kom in på vikten av död ved för många insekter och som övervintringsplatser för exempelvis groddjur. Pratade också om att en gammal ek kan ha flera hundra liter mulm som blir som en härlig lyxbostad för

en massa ovanliga skalbaggar och är en del i att eken hyser en så rik mångfald av olika växter och djur. Mitt emot lågan står en död torraka. Så fint att dessa döda träd får vara kvar i parken, vittnar återigen om parkens höga naturvärden.

Berättade också om själva slottsparkens historia och vad som är typiskt för en engelsk park. Tyresö Slottspark är ju en av Sveriges första engelska parker. Och kom in på att en engelsk park är som en savann och att det finns en teori, savanteorin, som menar att eftersom människans ursprung är på den afrikanska savannen, så är det en naturform som vi dras till.

Nästa träd var en lönn, som liksom linden har röda knoppar, men istället för en stor och en mindre knopp som en rödvante så har den en huvudknopp och två mindre på var sida om den (Tvillingarna Lönn). På lönnens stam växte det fullt av gröna tuvor av allémossa, en fin mossa som även kallas ekorrsvansmossa pga att när den torkar så sticker skotten upp som just ekorrsvansar. Allémossan är helt underbar att känna på och nu när det var lite fuktigt lyste den gröngul på stammen. Många dröjde sig kvar och kände på den och fotade den. Så härligt att se hur deltagarna vill upptäcka och utforska. Som en deltagare sade till mig; innan hon började gå på mina guidningar hade hon inte tänkt på att det finns så många mossor och nu kunde hon inte se sig mätt på dem.

Stannade vid några syrener som hade gröna knoppar. Berättade om vad som styr lövsprickningen och hur det skiljer mellan olika arter. Pratade också om detta mirakel; att den lilla knoppen blir ett stort blad och att ett litet frö blir ett stort träd. Frågade varifrån materian kommer, dvs den fantastiska fotosyntesen, som kanske är den viktigaste processen på jorden. Det är ju egentligen den enda process på jorden där något produceras i egentlig mening.

Vi gick vidare till slottet där jag berättade om slottets historia och dess ägare. Jämförde slottet med den medeltida borgen. Borgen byggdes ju som en försvarsanläggning medan slottet på stormaktstiden mer handlade om att manifesteras sin makt. En parallell finns i Gamla stan, där den medeltida staden skyddades innanför murarna medan Skeppsbron som tillkom på 1600-talet vände sig utåt havet för att visa upp sin makt. Och tipsade om en fantastisk utställning som invigdes på Stadsmuseet i lördags, nämligen Slakten och slaverna. Det är Carl Johan de Geer som gjort olika installationer för att gestalta stormaktstidens mörkare sidor, nämligen den svenska slavhandeln.

Så fortsatte vi ner till kyrkan där jag berättade om dess historia. Vi avslutade vid en lönn som var översållad av allémossa. Och här finns flera praktexemplar av lavarnas lav –lunglav! Så läcker och en sån otrolig signalart, dvs en art som signalerar höga naturvärden, i det här fallet en långvarig kontinuitet av gamla lövträd. Återigen kom många kameror fram och det blev många förundrade utrop.

Här avslutade jag guidningen och så repeterade vi tillsammans de olika träden och deras kännetecken. Deltagarna var som vanligt jättenöjda med turen och guidningen. Ett par av de nya deltagarna kommenterade särskilt min entusiasm, min uppenbara glädje över att få guida, min kunskap och engagemang i gruppen. När jag frågade vad höjdpunkten var, fick jag ett nästan unisont: "Du, Martina!".

\* Namnen i parentes kommer från boken Trädens knoppar.